

„A szent hazának képe”

Őstörténet és epika Zrínyitől Krúdyig

1. Az alcímben fölvetett fogalmakat költői gyakorlatában és értekezőként is Arany János kapcsolta össze a legtermékenyebben. A két író nevével jelzett időbeli elhatárolás kezdőpontját, Zrínyi eposzát szintén olyan meg gondolás választotta velünk, amely Arany *Naiiv eposzunk* című tanulmányának egy gondolatával támasztható alá: „Távol legyen, hogy ama klasszikai epepeának mesterséges kompozícióját tartsam szem előtt, mely Homérosz örökbecsű költeményei után az arisztotelészi szabályok által szentesítve a Virgil eposzában mindenkori példányul állítva föl, egy Tasso, egy Camões, egy Zrínyi mintaképe lőn.”¹ A keltától az indig nagyon sokféle epikus minta követését véli lehetségesnek, de kénytelen megállapítani, hogy a magyar régiségben vagy semmiféle művészi kompozíciós törekvést nem találni a történeti, illetőleg őstörténeti tárgyak – egyébként is szórványos – feldolgozásánál, vagy kizárólagosan a klasszikai modellt követték. Méltóképpen azt is csak Zrínyi. Áttekintésemet ezért kezdem a *Szigeti veszedelem*től, folytatva csak a főművek vizsgálatával, a romantikáig, majd az egyoldalú imitációval szakító Arany János érintésével azért fejezem be Krúdyval, mert ő az, aki az őstörténeti–honfoglalási epikus témakört egy rezignált palinódiával berekeszti.

Több évszázadot és sok művet áttekinteni kívánván, az őstörténeti témakör és az irodalmunkban érvényesülhetett eposzmodellek – elsősorban az Arany értelmében vett vergiliusi modell – összevetése a jelenlegi, rövidre szabott terjedelemben csak akkor kecsegtethet eredménnyel, ha sikerül egy vezérszempontról szemügyre venni tárgyunkat. Ez a szempont pedig: hogyan kötötték össze az őstörténeti tárgyat a költők a szentség szférájával? Ezt nem csupán az a körülmény teszi döntővé, hogy szembe kellett nézniök a pogány magyarság – keresztény magyar-

ság kettősségével, hanem az is, hogy a kényszerűen örökölt eposzmodell, a Vergiliusé, teljes egészében a szakralitás, illetve a humanizált újramegszentelődés, az újjászületés aurájába helyezi a maga honfoglaló hőseit. Ezzel teremti meg a „civilizált” költészet európai modelljét, ahogyan Brooks Otis tanulságos könyve is tanítja.² Ezért választottam főcímet is Aranytól.

Mely ideálként leng vala
Ifjú lelkem elébe;
Majd vértanúként meghala:
A *szent hazának képe*: [...]

– így kezdi egy 1869-ben írott mondatát. Jeremiás siralmai, illetve Lu-
nus nyomán vált toposszá a haza nőalakban való megszemélyesítése;
ebben a hagyományos formában Arany maga is alkalmazza *Az elve-
szett alkotmány* alvilági jelenetében. Itt viszont a topikus használatól
eltérő módon, a múzsa szerepkörét részben ráruházva összegzi a költő
az „ikon” segítségével egész költői, világnézeti és politikai fejlődését.
A „szent haza” első ihletkora a *Toldi estéjével* lezárult, a „vértanúhalál”
nemcsak a *Nagyidai cigányokat*, hanem a hun-trilógia első darabjait
is ihleti, s a vers folytatásában a megkérdőjelezett feltámadás a költő
egész további pályáját – s profetikusan, némileg a későbbi magyar iro-
dalmat is – a rezignációval jegyzi el. Ugyanis a vers így folytatódik:

Ti vagytok-é, kik most szavaztok,
Szatócsok és részeg parasztok
S megvesztek általa!?!³

2. Isten a *Szigeti veszedelem* I. énekében Mihály arkangyalhoz inté-
zett méltatlankodó beszéde ad hominem, azaz „ad angelum” kezdi:

Nézd, ama kemény nyaku és kevély sciták
Jó magyaroktól mely igen elfajzottak,
Szép keresztyén hütöt lábok alá nyomtak,
Gyönyörködnek külömb-külobb vallásoknak.⁴

Májd – a retorika szabályainak megfelelően –, miután már eleget tett az „attentum parare” követelményének, vagyis megszerezte az arkan-
gyal (és az olvasók) figyelmét, a prooemium másik eljárásával a cap-
tatio benevolentiaét fűzi hozzá e szakaszhoz, amelyben mindenesetre már
figyelemre méltó paradoxonnal a keresztény és a pogány scita megne-
vezés történeti sorrendjétől elszakítva, mint a nemzet mindenkori le-
hetséges két szentségi foka szerepel. Ezt a paradoxont – amely külön-
ben a prooemiumban lehetséges eljárások közül leginkább az „insinua-
tio”-ra, a „behízelgés”-re emlékeztet⁵ – éppen a captatio benevolentiae,
vagyis a 13. versszak magyarázza meg:

Maga te tekints meg körösztýén világot,
Nem találsz azok közt, kivel tettem több jót;
Kihoztam Scitiából, mely nékik szűk volt,
Az én szent lelkem is ü reájuk szállott.⁶

A magyar-scitákkal közlött jótétemény ezek szerint két fő részre osz-
lik: a haza megszerzésére és a megszentelésre. Az első az ószövetségnek
felel meg, mint ezt világossá is teszi mindjárt a következő versszakban
kezdődő narratio partitíója, vagyis részletezése:

Scitiából, azt mondom, kihoztam őket,
Miként Egyiptusból az zsidó népeket, ...⁷

A zsidó–magyar párhuzam már igen régi; Szkítia szűkösségét pedig
a Justinus-féle „Exordia Scythica” megismerése után már Anonymus
is megtette az új hazát kereső kivándorlás okául.⁸

Zrínyi és a reformáció prédikátor–költőinek összevetését már Thury
József elkezdte, majd Klaniczay Tibor elmélyítette, és összefoglalta.⁹
Farkas András vagy Szkhárosi Horvát András viszont a keresztény hit-
re térést csupán Isten jótéteményeinek betetőzéseként, nem pedig az
ószövetségi újhaza-szerzés újszövetségi azonos súlyú párhuzamaként em-
lítik, nem úgy, mint Zrínyi! Nála a magyar az Újszövetségnek, a keresz-
tény világkorszaknak olyan kiválasztott népe, mint az ótörvénynek a

zsidó. Ezt hangsúlyozza a megkeresztelkedés körülírása: „Az én szent lelkem is ü reájuk szállott”; illetve később, a partitióban: „Szenséges lölkemet reájuk szállattam...” Mivel a 17. versszak erre következő sorában az Úr így folytatja: „Az körösztýén hütre fiam által hoztam”, és a „szent királyok” emlegetése csak ezután következik, Isten, az egész Szentháromság közvetlenül téríti meg a magyart mint választott népet, nem pedig az emberi közvetítés révén. Milyen biblikus allúziókban található támaszt Zrínyi ehhez a merész újításhoz? A „Szentlélek leszállása” viszonylag gyakori, elsősorban az Apostolok cselekedeteiben.¹⁰ Különösen két hely vonhatja magára figyelmünket: Péter apostol megkereszteli Kornéliust és házanépét; a körülmetéltek meg is döbbennek, hogy a pogányokra is kiömlött a Szentlélek, „quia et in nationes gratia Spiritus sancti effusa est.” (Act. 10–31–45., kül. 45.¹¹) A másik hely azért fontos, mert Zrínyi esetleg őstörténeti kombinációkban is bevonhatta. Az Apostolok cselekedeteinek II. fejezete tudósít a pünkösdi nyelvcsodáról. Miután a Szentlélek leszállott reájuk, az apostolok prédikálni kezdenek a különböző nyelvű zarándokoknak. Azok megdöbbenve észlelik, hogy értik a galileai férfiak beszédét, holott ők a világ legkülönbözőbb tájairól jöttek, és a legkülönbözőbb nyelveket beszélnek. A nációk felsorolása így kezdődik: „Parthi...”, azaz pártusok (act. 2. 9.). A pártusokat viszont már Bonfini, akit Zrínyi oly alaposan forgatott, bejegyzésekkel látott el, és felhasználta, tehát már Bonfini leszakadt, „pártos” magyaroknak, azaz szittyáknak tartja! „Pretereo Parthos Scytharum exules, ut Scythica lingua intelligi potest, quippe qui a populo Romano ternis bellis potentissimos duces lacessiti victores potius quam victi fuere.” Azaz: „Mellőzöm a pártusokat, akik a szittyák számkivetettjei, miként azt a szittyák nyelvű megérthetjük; őket a római nép, legerősebb vezéreivel az éln, három háborúban is megtámadta, de ezekből inkább győztesen, mint legyőzöttek kerültek ki.”¹² Ez az etimológia (Parthus: exul) végeredményében Pompeius Trognusnak Justinusnál megőrzött kivonatából ered; a magyar „pártos” szóval – tudomásunk szerint – nyíltan Otrokócsi Főris Ferenc hozza majd össze, majd Deserický nagy könyve népszerűsíti és juttatja el, sok felhasználó után, végül Horvát Istvánig, illetve Vörösmartyig, amint ezt Martinkó

András részletesen kimutatta.¹³ De már Bonfininél egy magyarul tudó, tehát Zrínyi is, „szkíta nyelven” feltétlenül saját anyanyelvét értette, annál inkább, mert éppen az idézett mondat előtti bekezdést szenteli annak Bonfini, hogy cáfolja II. Pius pápa nézeteit, melyekkel ki akarta kezdeni a szittyá verhetetlenség mítoszát; igenis, Kürosz, Nagy Sándor, vagy a rómaiak csak a mérhetetlen nagy Szkítia széleit háborgatták, belsejébe sosem hatoltak. A szittyákat sosem verték meg, és a pápa csak azért irigykedett rájuk – teszi hozzá rosszmájúan a humanista –, mert tudta, hogy a magyarok, akik a déli népeket oly sokszor megverték, és talán még majd a jövőben is megverik, ezektől az ősoktól eredtek!¹⁴ Tudjuk, hogy Zrínyi éppen ezzel a verhetetlenség-toposszal jellemzi nem csupán a magyarokat, hanem a török tábor seregszámlájában a szintén szittyákról eredeztetett zagatárokat, e „Legbelsőbb Scytiából való tatárokat” is.¹⁵ Ugyanis Zrínyi – mint korábban igyekeztem bizonyítani – az Attilával kapcsolatos hagyományokat úgy osztotta el az eposz és a kötetkompozícióban utána következő epigrammák között, hogy a zavaróan pogány motívumokat a szittyá-törökökre, szittyá-tatárookra osztotta; ők lettek Isten ostora, míg a magyarok a választott nép.¹⁶

Akár összekötötte a költő gondolatban a pártus-magyarokat a püncösdi pártusokkal, akár nem, eposzában a barokk machina egy volta-képpen középkori elemet szív fel e nemzetszemlélettel magába: Szücs Jenő idézi Arno Borsttól: „Minden ország kicsiben mint egy keresztény kozmosz érezze magát.”¹⁷ Természetesen a Zrínyi által létrehozott keresztény-nemzeti mikrokozmosz már nem olyasfajta ideológiai célokat szolgál, mint a középkori krónikásoknál. A költő az eposzi alapeszmének rendelte alá ezt az elrendezést, azzal a céllal, hogy a Vergilius-, illetve Homérosz-típusú, két táborra oszló, de ugyanazon isteni, illetve végzetrend alá tartozó hősi világot nemzetiesíthesse. Éppen ezért a szigeti Zrínyi önfeláldozása nemcsak kiengeszteli Istent, és ezáltal elrontja a török hatalmat, hanem elhárítja Isten világtervének útjából az akadályokat, hogy így újra létrejöhessen és kiteljesedhessen ez a magyar világbirodalom, amelyet hajdanában Attila egyszer már létrehozott. Ebben az összefüggésben nyeri el igazán értelmét az Attila-epigramma két utolsó sora:

Én lehetek tehát magyarnak példája
Hírét s birodalmát hogy nyújtsa szablyája.¹⁸

Isten tehát megszentelte az országot, megszentelte a nemzetet is; a Szentlélek, amely az Apostolok cselekedetei szerint a földhatárig terjeszti majd a hitet, ily módon kerülhet kapcsolatba a Szentlélek attribútumaival felruházott hun királlyal. „Isten haragjának” „szelletivel”; aki a magyar elhivatottság legátfogóbb szimbóluma, mint ez a prózai művek elé írott dedikációból és más prózai helyekből is kiderül.¹⁹

3. Zrínyi nagyarányú epikus koncepciója igazából majd csak a romantikában támad fel újra. A közbeeső időben azonban a – főleg jezsuiták, másodsorban piaristák által művelt – latin nyelvű hősi epika továbbhaladt azon az úton, hogy az őstörténeti hagyományok, illetve az új forrásokra vagy új szempontokra figyelmet irányító történeti és nyelvészeti kutatás eredményeit interpretálja, és beépítse a Vergiliust, illetve Ovidiust imitáló neolatin művekbe. Ezt a folyamatot régebben már feldolgoztam, itt csupán néhány pontra utalhatok. Feltétlenül Zrínyinek, illetve a Bonfiniban összefoglaló érvényre emelkedett, tulajdonképpen Kézaitól származó hun-hagyománynak a diadalát kell abban látnunk, hogy Répszeli László 1728-ban írott *Hunniása*, e végső soron a Tasso által újraértelmezett Vergilius nyomán haladó, olasz és francia neolatin eposzokat utánzó költemény szakít a jezsuita költészetben korábban uralkodó „ördögi Attila” képzetével, és a hun királyból valódi kegyes, a „pius Aeneas” vonásait viselő hőst formál. Mikor a század közepén kiadják Anonymust, illetve Cseles Márton sikertelen kísérlete után a piarista Desericzky kinyomtatja a Julianus-jelentést, csupán annyit történik, hogy Attila alakját lassan Árpádé helyettesíti, de maga a koncepció töretlenül érvényesül egészen Csokonai félbemaradt *Árpádiászáig*.²⁰

Sajnovics *Demonstratio*ja meghasonlást okozhatott a nemzeti tudatban, de – mint Éder Zoltán kimutatta – Orczy és Barcsay, valamint Beregszászi elsősorban azért utasították vissza a lapp rokonság gondolatát, mert Sajnovics jezsuita volt.²¹ A Sajnovics nyomán létrejött eposzok, illetve regények így zavartalanul folytathatták azt a vergilizáló vonalat

amelyet elődeik elkezdtek. Ezt persze az is elősegítette, hogy Sajnovics a maga fölfedezését egyáltalán nem látta ellentétben lévőnek a hagyományos hun-szkíta elmélettel, csupán kitágította ennek a Nagy-Szkitiának földrajzi és nyelvi határait, Norvégiától egészen Kínáig. Dugonics és Peretsényi Nagy László ezért építhették bele a lappokat és a karélokat műveikbe. Peretsényi valamelyest mindenesetre szükségét érezte, hogy mitológiáját egyeztesse a keresztény világgéppel, ezért – talán Camões mintájára – egy ponton hirtelen bevallja, hogy mindezen fiktív istenek csupán álmok, bálványok, és alá vannak rendelve az egyedüli igaz-Istennek.²²

Az őstörténet és az egyetemes igénnyel föllépő, a mitológiát, illetve a vallást eszközül használó költői világnézet talán legfurcsább összeegyeztetési kísérlete Pálóczi Horvát Ádám *Rudolphias* című eposza. Ebben fellépett egy ős-szkíta papot, Majmont, aki a keresztes hadjáratok idején a szentföldön harcoló Rudolf császárt felvilágosítja arról az ősi bölcseségről, mely Abaris óta egyfolytában az Örményországban is élő szkítamagyarok birtokában volt.²³ Ezt a szabadkőműves típusú beavatást használja – igaz, hogy csak költeménye lábjegyzeteiben – összefoglaló világmagyarázatul a szegedi Vedres István is *A szegedi múzsák százados ünnepe* című költeményében. E szerint a természettudomány és a modern filozófia összes eszméje abból az őskinyilatkoztatásból ered, amelyet még Isten hagyott Ádáma, Ádám leszármazottjai pedig nemzedékről nemzedékre továbbították Noéig. Noétól pedig egyenesen az ősmagyarokhoz került. Vedres műve a szegedi piarista gimnázium fennállásának 100. évfordulójára készült: a szegedi Hájos Gáspár kéziratban maradt monumentális őstörténeti munkája, amely Révayt is befolyásolta, döntő hatást gyakorolt erre az őstörténeti felvilágosodott misztikára.²⁴

4. Vörösmarty epikáját köztudottan meghatározta az őstörténeti ihletettség. Ez a *Zalán futása* óta nem ellentétben áll, hanem kéz a kézben halad a felvilágosodott-liberális utópiával, amelyet többnyire csupán második, túlnyomórészt lírai korszakának hajlamos betudni a szak tudomány. Ezen eposzokon belül azonban van egy rejtelmes mű, *A' Dél-sziget*, melyet akármiképpen is próbáltak értelmezni, a szélsőséges fantázia olyan romantikus termékének tartottak, amely semmiképpen sem

egvéztethető össze az őstörténeti tematikával. Véleményem szerint ez a megközelítés helytelen. A' *Délsziget* ugyanabban a körben mozog, mint a *Rom* vagy a *Magyarvár*, és igazából megérteni is csak akkor lehet, ha megfjthetjük szórványos őstörténeti utalásait.²⁵

A pusztá óceáni szigetre kerülő Hadadúr Attila gyermeke. Ezt az utalást ugyanúgy nem szokás komolyan venni, mint a *Csongor és Tünde* megjegyzését arról, hogy a cselekmény a pogány kunok idejében játszódik. (Különben Vörösmarty – Horvát István nyomán – természetesen azonosnak tartotta a hun és a kun népet.) Pedig lehetséges a csendes-óceáni színhelyet az őstörténeti hagyományból magyarázni: Dugónics András ugyanis, 1806–1808-ban kiadott kétkötetes művében, a *Szittyiai történetekben* az őstörténetet foglalja össze. Az első kötet elején kideríti, hogy Scitia keleti határa a scitiai vagy napkeleti tenger, azaz a Csendes-óceán.²⁶ Később kideríti azt is – Priszkosz rétor egy helyére hivatkozva –, hogy Attila birodalma elért eddig a tengerig: „Soha senki azok közül, kik Szittyiában (vagy akár-hol-is) uralkodtanak, kevés ideig annyit végbe nem vitt, mint *Attila*. Egész Szittyiának Ura volt. Birodalmát Nagy-tengernek szigettyei végezték”²⁷. Szempontunkból persze nem érdekes, hogy a Priszkosz-helyet, talán készakarvára, félreérti; hiszen a vonatkozott passzus egyértelműen arra utal, hogy Attila birodalma az Északi-tengerig, illetve a brit szigetekig ért. Vörösmarty tehát rendelkezett olyan, a korban nagy tekintéllyel rendelkező szerzővel, aki lehetővé tette számára a Hadadúr csendes-óceáni szerepeltetését. Ezt figyelembe véve, az eposz cselekménye akkor játszódik, mikor Attila birodalma összeomlott, és kérdéssé vált a hun-magyar nép sorsának folytathatósága. A jövő garanciája Hadadúr, aki a szigeten mintegy robinzoni laboratóriumi körülmények között felnővén, megköti Istennel azt a szerződést, amely majd a jövőben érdemesíti a történelmi küldetés hordozására. Isten elnéző segítségével berendez magának, ősmagyar ruhában, a maga nemzeti paradicsomát, és amíg a paradicsomot elsüllyesztő ősbűnt, Szűfeli megcsókolását el nem követi, addig mindenben felülkerekedik: legyőzi Halálfit, és a természet idilli s démonikus erőit egyaránt – magyar Orfeuszként – csodás hangasípjába gyűjti. A történelmen kívül, a történelem megkezdése, illetve újakezdése előtt

készül fel hivatására; olyan jövőző hős ő, aki rendelkezik a *Zalán futásában* kényszerűen elpusztult Délszaki Tündér és a győztes Ete együttes tulajdonságaival. Ez utóbbit azonban, vagyis a történelmi szereplésre jogosító mandátumot csak azután tudja megszerezni, midőn prométheuszi módon föllázad Isten ellen, Isten pedig megalázza, és a titáni allűrökkel kérkedő ifjút egy szempillantás alatt az ember szintje alá, a kannibalizmusig süllyeszti. Azonban elküldi a csodálatos gyermeket, aki egyértelműen Jézus szimbóluma. A gyermek – Szűz Mária közbenjáró szerepére utaló mozzanatokkal – önmagát kínálja fel helyettesítő áldozatul, s a megrendült Hadadúr a részvét és szégyen révén visszanyeri emberségét. A csodálatos gyermek az oltáriszentség szimbólumául szolgáló, homokból fakasztott vízzel megitatja és a csodálatos kenyérszaporításra utaló csodával megenyhíti éhségét. A hősiés barbárságból így változik Hadadúr civilizált, Isten által beavatott hőssé, aki immár méltó az eljövendő nagy történelmi hivatásra, Attila küldetésének továbbvitelére, az elveszett Szent Haza visszaszerzésére. Meg is kapja a szimbolikus eszközöket: sisakot, kardot, lovat, és átúszthat egy nagy folyón. A töredéknek vége, de nem is kell tovább-folytatni, hiszen a cselekmény befejezett; az új honfoglalás legalábbis eszmeileg elkezdődött. Vörösmarty a *Délszigetben* megalkotta egész őstörténelmi ihletettségű költészetének legjelképeesebb darabját, amelyben korszerű, az orientalizáló romantika eszköztárát fölhasználó módon újrafogalmazta a magyarság nemzeti hivatását, s amelyben a történelmi s a hagyomány folytatását kívánó erények mellett nélkülözhetetlen alkatrésszé avatta a modern, nevezhetjük így bátran, polgárosult erényeket is. Hadadúr szimbolikus megkeresztelése azt jelenti, hogy a nemesi történelmi eszmények önmagukban elavultak, a magyar nemzet lényegének továbbvitelére alkalmatlannok. A félreérthetetlen utalások a paradicsommítoszra, Orfeuszra és Prométheuszra; Krisztusra egyúttal azt is jelzik, hogy Vörösmarty végrehajtotta azt a szinte lehetetlennek látszó feladatot is, hogy – Zrínyi, Tasso és Milton segítségével – a romantika szellemében korszerűsítse a vergiliusi eposzmodellt, amelyet a magyar őstörténelmi tematika önmagában kínált.

5. Arany, mint a dolgozatunk elején idézett szövegrészletből is ki-

világlik, elégedetlen volt a vergiliusi modellel, amelyet nagyon nagyra becsült, de elégtelennek tartott nem csupán az adódó epikus lehetőségek kiaknázására, hanem saját munkáját illetően a hun-eposz valamikori sikeres befejezéséhez is. Mint már régebben igyekeztem igazolni, a *Bolond Istók* első énekében könyörtelen következetességgel leszámol mindenfajta hagyományos epikai közéletismóddal.²⁸ A segítséget a továbblépéshez a perzsa eposziróval, Firdauszíval való megismerkedése hozta. A *Sáhnáme* ugyanis Irán és Turán küzdelmét mitikus ismétlődéssel nemzedékek végtelen során át tárgyalja. Ez látszott alkalmas mintának a hun-magyarország és az örök ellenfélként felfogott némettség folytonos harcának ábrázolásához. (Megjegyzendő különben, hogy valami hasonló örök ellentét már Dugónics történeti műveiben, illetve regényeiben is kihüvelyezhető, csak nála a két ellentábor a hun-szittyák-magyarok, illetve a pacinák-szlávok.) Hogy a trilógia végül mégsem készült el, annak fő okát abban látom, hogy Arany nem tudta megnyugtatólag tisztázni: milyen enyészpontba futtassa össze epikus perspektíváját. Csaba visszatérése, azaz az örként hátrahagyott székelyek és a végre visszatérő magyarok találkozása ugyanis túlságosan meg volt terhelve a politikai allegória súlyaival, hiszen, mikor először kidolgozta a trilógia tervét, e visszatérés még egyértelműen konkordált a Kossuth-féle emigráció reménybeli hazatéréásával. Ennek azonban a kiegyezés után nem lett volna értelme. Ezért a trilógia végül is elkészült töredékei egyre inkább azt az ősbűnt, a testvérgyilkosságot járják körül, amely a *Buda halálában* még bizonyos feloldási lehetőséggel is párosul. Így tehát, ha végül is azt kérdezzük, hogy Arany hogy viszonyult a „szent haza” kérdéséhez, legalábbabbban még az ő verséből idézett befejezéssel válaszolhatunk, illetve *A régi panasz* zárósoraival:

Vagy nekünk már így is, úgy is

Minden módon veszni kell?

Egy világ hogy ránk omoljon?

Kül-erőszak elsodorjon?...

Vagy itt-benn rohadni el?

6. Kőrösi Csoma Sándor őshaza-lokalizálásához a magyar frók közül legközelebb Jókai állott. Margócsy József kutatásaiból tudjuk, hogy az *Eppur si muove* Barkó Pálját is Kőrösi Csoma és Reguly alakjának összegyúrásából teremtette meg.²⁹ *A jövő század regénye* pedig Kincscőt, az őshazát Belső-Ázsiába helyezi, valahová oda, ahol az orosz, a kínai és a brit-indiai birodalom összeér. Jókai az őshazát egészen sajátos módon fejleszti utópiává. A Duna deltájában alapított mintaállamot és a Kincscőből elhozott ősmagyarokat együttesen használja fel Magyarország megváltására, amely a maga részéről csupán első fázisa annak a folyamatnak, amely megváltja, újjáalakítja az egész Föld színét. A Világ sorsa az őstörténetileg feldúsított Magyarországon dől el; s mint ahogyan a *Fekete gyémántok*ban ehhez a generális megváltáshoz a magyar nemzeti karaktert megtestesítő Berend Ivánnak a nemzetközi reakció pápista-jezsuita összeesküvésével kell leszámolnia, *A jövő század regényében* az ősmagyar erényeket hordozó Tatrangi Dávidnak fő ellenfele a terrorista-anarchista álarcot öltött orosz despotizmus, melynek elpusztítása után végre földerülhet a Föld arculata.

Talán itt helyénvaló megjegyezni, hogy Herzl Tivadar, azaz Theodor Herzl nagy hatású államregénye, a cionizmust megalapító, illetve propagáló Altneuland (1902) tulajdonképpen besorolható a Jókai-epigon regények közé; hiszen alapjában Jókai azilum-sziget mítoszának és az ősit modernné váltó államutópiájának keveréke.

7. Krúdy Gyula ezer szálon kapcsolódik a magyar irodalmi hagyományhoz, és nemcsak a leglátványosabban vállalt Jókain keresztül. Éppen ezért nem csodálkozhatunk, hogy 1931-ben írott regénye, az *Etel király kincse* tulajdonképpen az egész őstörténeti témakör perszifláló összefoglalása és lezárása.

A főhős Szabolcs vezér. Szabolcsnak különös szerep jut a honfoglaló hősök között már Pázmándi Horváth Endre eposzában, az *Árpád*ban, illetve Debreczeni Márton hőskölteményében, a *Kiövi csatában*. Mindkettőben Szabolcs majdnem akadályozójává válik a honfoglalás művének, könnyelmű szerelmi kalandjai miatt. Föltehetőleg ez ihlette Krúdyt, mikor az önportréhoz is közelített Szabolcs vezért szerelmi intrikákba keveri. Pedig az expedíció célja Attila sírjának, illetve a belé rejtett kincs-

nek, ennek a speciálisan magyar szent sírnak, a feltalálása. Pázmány Horváth – Ransanus *Epitoméja* nyomán – egyenesen ezt a szent sírt emeli az eposz központi motívumává; nyilván tassói ihletésre is.³⁰ Az Aranyval párhuzamosan a maga Attila-mondáit összefoglaló Thierry egyenesen Attila, Árpád és Szent István sírjának szent hármasságát látta a krónikás adatokba szétszórt, elveszett magyar eposzeia központi motívumának. A művét fordító Szabó Károly – mivel felismerte, hogy Thierryt nagy mértékben befolyásolta a hitelesnek tartott magyar–lengyel krónika – ezen a ponton erőteljes bírálatot is gyakorolt a jegyzetekben.³¹ Krúdy az új honfoglalást – hiszen a *reditus*, a végleges honfoglalás tulajdonképpen nem egyéb, mint a szent sír visszafoglalása, az általa szakralizált haza birtokbavétele – Nyíregyházáról indítja, és Tokaj érintésével Miskolcon át jut el Budapestre, illetve Óbudára. Az új honfoglaló sereg a legkopárabb humorral ábrázolt hulló dzsentrikből áll. Vendéglőkben, pincékben találkoznak az újraélt történelemmel, Árpádtól Ferenc Józsefig. Expedíciójuk zászlaja a hunok állítólagos egykori címerét viseli: zöld mezőben egy vörös macskát. (A turul helyett föltételezhetőleg azért lett macska a címerállat, mert a macska, Krúdy Álmoskönyvének tanúsága szerint, a szerelem, a bujaság szimbóluma.)³²

Az egész expedíciót az itt saját nevén szereplő Szemere Miklós finanszírozza. Nem véletlenül. Szemere ugyanis egy időben bedőlt a legbadarabb őstörténeti kombinációknak. Stefézius von Thurnswald, azaz magyarosított nevén Zarándy A. Gáspár, akit *A kék szalag hőse* című regényében Krúdy Remete C. Szervác néven szerepeltet, ez az örültségbe hajló jobboldali, klerikális és antiszemita újságíró és rövid időre kastélytulajdonossá avanzsáló dilettáns történész 1910-ben magyar és francia nyelven óriás terjedelmű díszművet szerkesztett a Huba nemből való Szemere családról. Ebben komoly történészek is szerepelnek szórványosan (például Dedek Crescenc), de túlteng benne a genealógiai és őstörténeti hóbort. Az egyes szerzők állításait nem is igyekszik összeegyeztetni a szerkesztő; így ugyanazon műben a „Szemere” családnév egyszer a Hét vezér szláv „Szedmo” megfelelőjéből származik, amelyet a Sáros és Zemplén vidékén lakó szláv parasztok adtak a hét vezér egyikétől származó földesuraiknak, másszor pedig – mint fáji Fáy Elek

tanulmányában – a magyarokkal együtt Szíriából, Árpád városa környékéről ered.³³ Ez esetben is beigazolódik tehát, hogy Krúdy még legfantasztikusabbnak ható beállításainál is a valóságból indult ki, hiszen e kötetet Szemere azért adta ki, kizárólag magánhasználatra, korlátozott példányszámban, hogy az ismerős európai arisztokrácia körében támogassa délibabos trónigényét, amelyet a Habsburg–Lotharingiai ház esetleges kihalása esetén akart érvényesíteni.

Szemere–Alvinczy Krúdy legtöbb oldalúan értelmezett szimbolikus történelmi figurája. Utolsó magyar, de heroikomikus értelemben. Éppen ezért érthető a regény megdöbbentő befejezése; Etel király kincsét végül is egy Bercsényi nevű, piros huszáruhába öltözött cigányvajda találja meg, aki kincsásásra specializált cigánytörzsével a királyi város, Óbuda alá ássa be magát. Attila trónjára egy gyönyörű cigánylányt ültetnek, aki beleszeret az óbudai kántorba, és ördög külsejű cigányaival lehurcoltatja magához az alvilágba. A jámbor kántor végső szorultságában Szűz Máriához fohászkozik, aki meg is menti, a föld alatti járatok összeomlanak, Attila kincse örökre elvész.

Ezzel a disszonáns akkorddal zárhatjuk le röpké fejtegetésünket a magyar őstörténeti tematika epikai sorsáról. A „szent haza” el-, illetve visszafoglalására indított irodalmi expedíciók Zrínyitől Vörösmartyig, illetve a Vörösmarty-féle romantikát bizonyos értelemben továbbfolytató Jókaiig végig a remény jegyében indultak el. A már birtokolt vagy a megszerezni kívánt szentség, megszentelődés koronként érzékenyen módosult aszerint, hogy éppen mi volt a tartalma a nemzeti hivatás és az összemberi, európai lét együttesének. Aranytól fogva ez az összhang elérhetetlennek látszik, és ezért nem marad más hátra, mint az egész témakör csúfondóroasan rezignált fölszámolása. A hajdanában a Szentlélekkel párhuzamba hozott Attila szent sírja magyar történelmi bohócruhába öltözött infernális „idegenek” birtokába került. (Bercsényi a cigányvajda egyenes irodalmi leszármazottja. Kossuth–Csóri vajdának – tehát nem „idegen”.) A történelem megállt. Krúdy regénye meghatározatlan időben játszódik, valamikor Tisza Kálmán és Horthy Miklós korában. (Az egyik óbudai kocsmá nevenséges részeg törzsvendége a Kormányzó. gúnynevet viseli.) Az íróval nagymértékben azonosí-

tott Szabolcs vezérnek nem marad más hátra, mint a kurtizán-író, Pilisy Róza csábítását is legyőzve, dolgavégezetlenül visszatérni Nyíregyházára. Attila kincsét pedig végképp a föld alá süllyesztette Szűz Mária, Magyarország védasszonya.

„Elhagytak szellemeid” – ahogy valamivel később Illyés Gyula írja.³⁴

(1984)

„A SZENT HAZÁNAK KÉPE”

1. *Arany János*: Naiv eposzunk. Arany János Összes Művei. (Kritikai kiadás.) X. k. Prózai művek I. Sajtó alá rendezte: *Keresztury Mária*. Budapest. Akadémiai Kiadó, 1962. 265. l.
2. *Brooks Otis*: Virgil. A study on civilized poetry. Oxford, 1963. Kül. 383–394. l.
3. Az 1869-i választások. Másképpen. Arany János Összes Művei. VI. k. Zsengek, töredékek, rögtönzések. Sajtó alá rendezte: *Voinovich Géza*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952. 143. l.
4. I. ének. 12. versszak – Zrínyi Miklós Válogatott Művei. Válogatta: *Klanczay Tibor*. Sajtó alá rendezte: *Bán Imre*. Budapest. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1952. 72. l.
5. *Gert Ueding*: Einführung in die Rhetorik. J. S. Metzler, Stuttgart. 1976. 208. l. skk.
6. *Zrínyi Miklós*: i. h.
7. I. h.
8. *Vö. Csóka J. Lajos*: A latin történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1967. 369. l. skk.
9. *Klanczay Tibor*: Zrínyi Miklós.² Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 98. l. sk.
10. *Vö. a „Lélek (Isten Lelke)”* címszót a Biblikus Teológiai Szótárban. Szerk.: *X. Léon-Dufour* és mások. Róma, 1974. kül. 859–862. l.
11. Zrínyi a Vulgatát használta; az idézett szövegét lásd: Biblia Sacra Vulgatae editionis. Ed.: *Valentinus Loch*. Ratisboane, 1888. IV. k. 142. l.
12. *Antonius de Bonfinis*: Rerum Hungaricarum decades. Edd.: *I. Fögel* et *B. Iványi* et *L. Juhász*. Tomus I. Lipsiae, Teubner, 1936. Decas. I. Liber II. 34., 41. l.
13. *Vörösmarty Mihály*: Nagyobb epikai művek II. Sajtó alá rendezte: *Horváth Károly* és *Martinkó András*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 398. l. (A Magyar-
vár apparátusában.)
14. *Bonfini*: i. h. Dec. I. Lib. II. 27–33. l.

15. *Zrínyi Miklós*: i. m. I. ének. 90. versszak. I. kiad. 81. l.
16. *Szörényi László*: A jezsuiták és a honfoglalási epika fordulata. – Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerk.: *Szaunder József* és *Tarnai Andor*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 567-571. l.
17. *Szűcs Jenő*: Nemzet és történelem. Budapest, Gondolat, 1974. 467. l.
18. *Zrínyi Miklós*: id. kiad. 270. l.
19. Vö. *Zrínyi Miklós* Hadtudományi Munkái. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1957. Vitéz hadnagy, negyedik discursus: 171. l. hatodik discursus: 179. l.; Mátyás király életéről való elmélkedések: 351., 352. l.
20. Vö. a 16. jegyzetben idézett tanulmányt.
21. *Éder Zoltán*: Újabb szempontok a „Demonstratio” hazai fogadtatásának kérdéséhez. Napoli, 1975.
22. *Peretsenyi Nagy László*: Szakadár’ esthonnyai magyar fejedelem’ bujdosása. Posonyban és Pesten, 1802. – A II. ének végén (i. m. 83. l.) olvashatjuk:

„Ti pedig felséges rezgő égi boltok
 A’hol Mars, Herkules Isteninek [sic!] lakoltok,
 Könyörülő szemet népemre vessetek,
 Ezek-is, mint mások, a’ ti emberetek!
 Oh egy Isten, a’ki minden jónak feje,
 A’ többi babonás költemény’ ereje,
 A’ki Lakóiddal a bálvánt nevedet
 ’S magadból származott magadnak életed:
 Sőt sem időd, tested, és véged nintsen;
 Tsupa lélek-szemed népemre tekintsen!”

23. *Horváth Ádám*: Rudolphias az az a’ Habsburgi I. Rudolf császár’ viselt dolgainak egy része. Bétsben. 1817. Kül.: IV. ének 88–110. l.

24. A’ szegedi műzsák százados ünnepe. – Szenteltetett Augst. 27-én 1820-dik Esztendőben. – *Vedres István* által. – Szegeden, Grün Orbán. (1820) Vö. Hájos Gáspárról: *Csaplár Benedek*: Révai Miklós élete. I. k. Budapest, 1881. 94–95. l.

25. Vö. *Tóth Dezső*: Vörösmarty Mihály. Második, módosított kiadás. Budapest. Akadémiai Kiadó, 1974. 132–136. l. Megállapítja, hogy „a Délsziget világa is az őshazáéval egykorúsodik”, de a II. éneket nem értelmezi.; *Horváth Károly*: A klasszikából a romantikába. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968. 394–403. l. Regisztrálja az ősi magyar világ reminiszcenciáit.; *Martinkó András*: Teremtő idők. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 202–205. l. Értelmezi a mű, benne a II. ének filozofikumát is, de nem foglalkozik az ősmagyar célzásokkal és a Gyermekek szerepével.

26. *Dugonics András*: Szittyai történetek. I. A’ Szittyai útban történtek. Posonyban és Pesten, 1806. A Térképet lásd 7. l. A 8. l-on. „I-szer: Nap-keleten (Jobbkéz felől) az a’ tenger határozza a’ földet, melyet Scitainak is, nap-keleti tengernek is mondanak.”

27. I. m. I. k. 256. l. A 234. jegyzetben adja meg Dugonics a Priszkosz-citátum lelőhelyét: Edit. venet. p. 43., Parisien. p. 64.

28. Vö. *Szörényi László*: Arany epikája. Literatura, 1983. 1–4. sz. 218–234. l., és ebben a kötetben.

29. *Jókai Mór*: Eppur si muove. És mégis mozog a föld. I-II. k. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. Sajtó alá rendezte: *Margócsy József és Margócsy Józsefné Oberländer Erzsébet*. I. k. 432-433. l.

30. *Pázmándi Horváth Endre*: Árpád. Pesten, 1831. – A 3. l.-on idézi a vonatkozó Ransanus-helyet: Petri Ranzani Epit. Rer. Hungar. Ind. VI. „revisendam igitur, ac recuperandam, virtuteque tenendam patriam, quae tanti viri corpus sepulcrumque servaret.” (Magyarul: „újra kellett látniuk és visszafoglalniuk, ráadásul virtusukkal megtartaniuk azt a hazát, amely a hatalmas hős férfiú testét és sírját megőrizte.”)

31. *Thierry Amadé*: Attila a mondában. Fordította: *Szabó Károly*. Pest, 1865.

32. Legutóbbi kiadását *Barta András* gondozta: *Krúdy Gyula*: Etel király kincse. Regények. Budapest. Szépirodalmi Könyvkiadó, 181. 271-411. l.

33. Az általam használt kiadás: *Gaspard A. Zarándy* (Stefezius de Thurnstern) (...) avec la collaboration de plusieurs savants: Les Szemere descendants du conquérant Huba un des sept ducs fondateurs de la Hongrie en 889. Budapest, 1910. (Traduction française par André Laval.) – A szláv származtatást lásd a szerkesztő előszavában, Pekár Gyulára hivatkozva: i. m. 7-8. l.; a másik: *Alexis Fáy de Fáy*: Magyar et Szemere. I. m. 21-39. l. Ezek szerint a „magyar” népnév végső soron a „mag”-ból származik, és összefügg a görög Makar és a bibliai Magóg névvel is: ez az ősmagyarok egyik, férfi-elvű hiten lévő szektájának neve; a másik szekta nő-elvű volt, és a „szem” (= termés) szóból alkotta a maga elnevezését. Ez utóbbi talánható a Sumer, Szamaria, Szemere szavakban. Tehát a Szemere név ősi, a magyarság bölcsőjével kapcsolatos.

34. *Illyés Gyula*: Koszorú.